

«ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ» У ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ ОУН НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Аналізується «польське питання» у воєнно-політичній стратегії ОУН напередодні Другої світової війни. Наприкінці 1930-х рр. в ОУН існувала радикальна течія, яка виступала за повне «очищення» західно-українських земель від поляків силовими методами. Відкритим однак залишається питання, чи мала ця течія визначальний вплив на політику ОУН.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, «польське питання», воєнно-політична стратегія, західноукраїнські землі.

Постановка проблеми та стан її дослідження. Питання про витоки польсько-українського конфлікту часів Другої світової війни залишається одним із найбільш дискусійних в історіографії. Деякі автори виводять його причини безпосередньо з ідеології українського інтегрального націоналізму, доводячи, що вона була засадничо анти-польською і що мала за мету усунення всіх поляків з українських земель, не зупиняючись перед фізичним винищенням. ОУН сформулювала це положення ще у 1930-х рр. чи навіть у 1929 р. [див., наприклад: 1-3]. Приміром, Віктор Поліщук твердив, що завдання повного усунення всіх поляків з українських земель нібито поставив уже перший Конгрес українських націоналістів 1929 р. У такий спосіб автор інтерпретував слова із звернення Конгресу про «повне усунення всіх окупантів з українських земель» [4, с.295]. Слово «усунення» він тлумачив як фізичне знищення, а

Зайцев Олександр Юрійович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри нової і новітньої історії України, Український католицький університет, м. Львів.

© Зайцев О.Ю., 2014

під окупантами начебто малися на увазі не державні структури, а всі поляки та інші представники ворожих націй [5, с.255-256].

Інші дослідники категорично заперечують подібні погляди. Так, Володимир В'ятрович пише: «Виступи ОУН проти Польщі були передусім виявом антиокупаційної боротьби, а не антипольської. Конкретні акції спрямовувалися проти представників окупаційного режиму та його структур, а не проти польського народу». Щоправда, вже в наступному реченні автор наводить цитату з відозви ОУН 1931 р., яка не зовсім узгоджується з його твердженням: «Українська нація бореться... проти устремлінь ворожої нам польської нації поневолити не свої українські землі» [6, с.51]. Виходить, ворожою вважали все-таки всю польську націю – ясна річ, не тому, що вона польська, а тому, що в очах ОУН ця нація в цілості була окупантом українських земель. Загалом, питання витоків конфлікту в історіографії задовільно не розв'язане, що призводить до гострої конфронтації протилежних поглядів як в академічних, так і в публічних дебатах.

Метою автора є спроба відповісти на питання: чи існували в ОУН ще перед вибухом Другої світової війни плани проведення широкомасштабної збройної антипольської акції з метою очищення західноукраїнських земель від поляків? Перш за все належить встановити, чи впливали подібні дії з ідеології і програмних засад ОУН, далі – чи фігурували такі наміри в документах, що відображали воєнно-політичну стратегію ОУН.

Всупереч твердженням В. Поліщука та його однодумців, у офіційних документах організації немає жодних прямих вказівок щодо необхідності усунення *всіх* поляків з України. Цитати з матеріалів Конгресу українських націоналістів, які наводив В. Поліщук, не можуть слугувати переконливим доказом. Якщо не виривати цитату із контексту, а уважно прочитати «Звернення Конгресу Українських Націоналістів», стає зрозумілим, у якому значенні засновники ОУН вживали слово «окупанти». У першому абзаці звернення читаємо: «Боротьба Української Нації за незалежність у рр. 1917-20

скінчилася поразкою. Поневолення України змінило лише форму. Кількість окупантів української землі збільшилася» [4, с.295]. Цілком очевидно, що йшлося не про демографічний приріст польського, російського та румунського населення на українських землях, а про збільшення кількості держав-окупантів з двох (Росія і Австро-Угорщина) до трьох (СРСР, Польща і Румунія) або чотирьох (в ОУН тоді не було єдності, чи розглядати Чехословаччину як окупанта). Отже, «усунення всіх окупантів з українських земель» слід розуміти лише як ліквідацію панування держав-окупантів над цими землями.

Разом з тим слід визнати, що ідеологія інтегрального націоналізму – а саме такою була ідеологія ОУН – трактувала як ворогів усіх членів т. зв. «ворожих націй». Провідні діячі ОУН поділяли тезу інтегрального націоналізму, що боротьба у світі точиться між націями як цілісними спільнотами і що міжнародна солідарність поневолених проти визискувачів є ілюзією. У 1934 р. член Проводу українських націоналістів (ПУН) і редактор журналу «Розбудова нації» Володимир Мартинець писав членові ОУН полковникові Тимошу Омельченку: «[...] У двох Ваших статтях натрапив я на думку, яку не повинні Ви поширювати: мовляв, і українці, і поляки та москалі як народи, є під однаковим кнутом і визиском тих, що володіють над нами (себто влади). Думка небезпечна, бо викликає жалість до «поневолених» москалів і поляків і якусь солідарну ненависть до «правителів», – а по друге невірна: ми українці зазнали гнет усякого рода влад польських і московських [...], всі ті влади – це еманация народів польського і російського [...]. Якраз у відмінність від соціалістів, що проповідують солідарність боротьби проти «влади визискувачів», ми проповідуємо боротьбу з націями ворожими, всіма її членами на всіх ділянках» [7, с.78].

Звідси випливав погляд, що в ході національної революції слід трактувати як ворогів не лише функціонерів окупаційних режимів, а й усіх поляків, росіян, румунів тощо.

Серед поляків чи не найбільшими ворогами вважали військових і цивільних колоністів (осадників). Наприкінці 1930-х рр. чимало членів ОУН вважали за необхідне перейти від словесної боротьби проти осадництва до прямих дій. У цьому зв'язку варто згадати «протиколонізаційну акцію» 1937 р.

У той час ОУН переживала складний період свого розвитку. Після гострої кризи, спричиненої арештом майже всього крайового керівництва ОУН 1934 р. і критикою оунівського терору з боку легальних партій та Церкви, на початку 1935 р., крайовим провідником ОУН на Західних Українських Землях (ЗУЗ) було призначено Лева Ребета. Він розпочав «новий курс», який полягав в обмеженні бойової діяльності, натомість у більшому наголосі на вишкільно-освітній роботі [8, с.336]. Проте члени ОУН на місцях, невдоволені такою тактикою, нерідко самовільно вдавалися до бойових виступів. Одним із них була терористична «протиколонізаційна акція», проведена низовими осередками ОУН в деяких місцевостях Галичини у 1937 р. Її перебіг описав у своїх спогадах Богдан Казанівський: «Хтось зібрав групу людей і подався на польську колонію коло села Дмитрова. Там наказали всім колоністам запакувати своє добро на вози і ще до схід сонця виїхати на захід, на свою польську землю. Якщо ні, згинуть. Твердий наказ, як доля поневоленого народу. Відчули чужі люди погрозу й поспішно завантажили своє добро, а хлопці ще й допомагали, щоб швидше виїхали на битий шлях на Холоїв. До сходу сонця вже не було колоністів, не стало і їхніх хат, все було здемольоване. Не стало гнізда, до якого могла б повернутися чужа птиця» [9, с.25].

Цей приклад свідчить, що вже наприкінці 1930-х рр. деякі члени ОУН не цуралися ідеї силового очищення українських земель від чужинців. Однак їхні дії розходилися з курсом Крайової езекутиви ОУН на чолі з Л. Ребетом.

У наступні роки ідея силового вирішення проблеми «ворожої колонізації» відкрито фігурує на сторінках оунівських видань. Член ПУН Микола Сціборський у книжці

«Земельне питання» детально обговорив проблему російської, польської та румунської колонізації українських земель і дійшов такого висновку: «До цієї ворожої кольонізації та її наслідків – націоналістична влада застосовується з найбільш безкомпромісовою рішучістю. Цей чужий паразитарний нарост на нашому національному організмі буде вирваний із корінням. Треба передбачити, що велика частина цих, осівших ув Україні, московсько-польських та інших приходьків буде матеріально і фізично винищена вже в перших часах революції. Рештки ворожої кольонізації, націоналістична влада зліквідує законодавчо-адміністративним шляхом. При уложенні мирових договорів із теперішніми окупантами, вона поставить домагання репатріяції кольоністів. У випадку ухилення від цього домагання – влада переводитиме репатріяцію мимо й всупереч волі дотичних держав. Можна передбачити, що така ліквідація ворожої кольонізації викличе зойки різних чинників про «гуманізм», «правність» і т.д. З цією лицемірною демагогією державна влада не рахуватиметься в рівній мірі, як не рахуються тепер окупанти із зойками й жертвами грабованого українського села. Там, де рубатиметься ліс, летітимуть і тріски! Вийняток може бути застосований до тих кольоністів (походженням із ворожих Україні національностей), що осіли на наших землях від давніх часів [...]» [10, с.85-86]. З огляду на цей та інші подібні тексти оунівських теоретиків вже не виглядає беззаперечною теза деяких дослідників, що «боротьба проти польської колонізаційної політики не передбачала фізичного знищення осадників» [11, с.178]. Та все ж М. Сціборський готовий був зробити виняток для нащадків давніх поселенців, навіть якщо вони належали до «ворожих» націй. У майбутньому вони підлягали асиміляції українською нацією.

Значно жорсткіші заходи не лише до колоністів, а до всіх поляків, що мешкали на українських землях, пропонував застосувати інший видатний діяч ОУН – Михайло Колодзінський. В Архіві ОУН у Києві зберігається його

головна праця – «Военна доктрина українських націоналістів» [12]. Її першу частину (близько чверті загального обсягу) під назвою «Українська военна доктрина» було видано циклостилним друком у Кракові в 1940 р. [13] – через рік після загибелі автора, а в 1957 р. перевидано в Торонто накладом Товариств колишніх вояків УПА в Канаді і США [14]. Долю інших частин донедавна вважали невідомою [15, с. 652; 16, с.143].

Лише в останні роки дослідники отримали змогу ознайомитися з повною версією «Военної доктрини» М. Колодзінського, однак досі вона не привертала належної уваги істориків. Тим часом цей документ заслуговує ретельного дослідження як важливе джерело не тільки до історії формування воєнної доктрини ОУН, а й загалом до інтелектуальної історії організованого українського націоналізму.

Слід зауважити, що погляди Колодзінського завжди відзначалися крайнім радикалізмом, що засвідчила вже перша його нелегальна брошура, видана в 1929 р. під псевдонімом «Михайло Буджак» – досить, зрештою, прозорим для тих, хто знав дівоче прізвище його матері. Проаналізувавши досвід польського повстання 1863 р., автор закінчив свою розвідку таким висновком: «На прикладі польських повстанців ми бачили, що люде, які хотіли волі для свого народу не перебирали в засобах до її осягнення. Чому ж би нам не йти шляхами, вказаними історією? Треба крові, даймо море крові, треба терору, заведім пекольний, треба пожертвувати матеріяльні добра, не лишім собі нічого. Маючи на меті вільну українську державу, йдім до неї всіми засобами й всіми шляхами. Не стидаймося мордів, грабіжі й підпалів. У боротьбі нема етики. Етика в війні це останки рабства, накиненого переможцями побідженим. Не дбаймо про добре імня та опінію в світі, бо хоч як не були б ми ідейними в своїй боротьбі, нас усе будуть називати бандитами. Кожний шлях, що веде до нашої на й вищої мети, без огляду на те, чи називається він у других героїзмом чи підлотою, є на шим шляхом» [17, с.13-14]. Як видно з

«Военної доктрини українських націоналістів», таких етичних засад Колодзінський дотримувався до кінця свого життя.

При читанні тексту «Военної доктрини» відчувається, що над автором, як і над його соратниками, тяжіла примара катастрофи попередньої спроби здобути незалежність. Колодзінський за всяку ціну прагнув уникнути помилок, які призвели до її поразки. Однією з таких помилок він уважав надто ліберальну, на його думку, політику щодо «ворожих» націй – поляків, євреїв і росіян. «Военна доктрина» передбачала кардинально відмінні заходи. У розділі «Націоналістичне повстання» читаємо: «[...] Наше повстання не має тільки за завдання зміну політичного устрою. Воно мусить вичистити Україну з чужого, ворожого елемента й з недоброго власного, рідного. Тільки під час повстання буде нагода вивести буквально до останньої ноги польський елемент із З[ахідних] У[країнських] З[емель] і в цей спосіб закінчити польські претенсії про польський характер цих земель. Польський елемент, що буде чинно ставити спротив мусить улягти в боротьбі, а решту треба зтероризувати й примусити до втечі за Вислу. Бо не можна до цього допустити, щоб по здобуттю З.У.З., польський елемент міг тут жити побіч Українців. З.У.З. в будучій Українській Державі має бути чистий під національним оглядом, бо ці землі мають особливе значіння для будучої Української держави, й тому не буде часу на боротьбу з польським елементом, якщо би такий ще вийшов нерозтрощений зовсім з повстання. [...] Треба пам'ятати, що чим більше пропаде під час повстання ворожого елемента, тим легше буде відбуватися будова Української держави й тим сильнішою вона буде» [12, с.103-104].

Наведений фрагмент цікавий тим, що пояснює мотиви прихильників силового очищення західноукраїнських земель від поляків. Ці землі розглядали як «Ремонт» України, який має виконати особливу місію – стати базою для визволення всієї України, а згодом забезпечити її розбудову національно свідомими кадрами. Однак, щоб успішно виконати свою історичну місію, західноукраїнський

«Пемонт» передовсім має бути очищений від представників ворожих націй, які можуть вдарити в спину національній революції. Так міркували діячі радикального крила ОУН, чий думки висловив автор «Военної доктрини».

Колодзінський вважав необхідним не лише очистити українські землі від поляків, а й повністю знищити двори польських землевласників як символи чужого панування. Він писав: «Польський двір не є тільки визискувачем робочої сили укр[аїнського] села, але також символом польської влади й центром деморалізації. У дворі громадаються всі польські сили. Кожний Поляк знаходить там моральну й матеріальну поміч. Звідси беруть початок всі польські патріотичні імпрези. Польський «ксьондз», учитель, діточа шкілька, сгшелец і вся польська голота знаходить пристановище в дворі. В польському дворі стають покритками всі українські бідні дівчата, що стають тут на роботу. За це все, власне, й ненавидить українське село польський двір» [12, с.99-100].

Тому, вважав Колодзінський, в ході майбутнього українського повстання «треба знищити до фундаменту польські двори й на тому місці зробити спортивні площі, щоби молода генерація юнаків Соборної України гартувала своє здоров'я на тому місці, де прадіди й батьки тратили силу й честь». Нищенню польських дворів слід було надати символічного значення. «Таке знищення, – твердив автор, – не буде вандалізмом, але символічним знищенням ворожої влади». Він радив навіть розробити спеціальний ритуал спалення польського двору на зразок руйнування Бастилії [12, с.100-103].

«Военна доктрина» Колодзінського передбачала не тільки виметення «до ноги» польського елемента із західноукраїнських земель, а й часткове винищення інших «ворожих» меншин («Повстання ОУН має знищити живі ворожі сили на укр[аїнських] землях. [...] До тих сил належить рівнож побіч регулярної армії, ціле вороже населення і всі ті меншини, що ставляться вороже до укр[аїнської] самостійности»). Особливо це стосувалося євреїв («чим більше

загине Жидів під час повстання, тим буде краще для української держави») [12, с.135, 137].

Наведені фрагменти з розділу «Націоналістичне повстання» «Военної доктрини» Колодзінського спонукають ще раз застановитися над питанням про генезу антипольської акції ОУН–УПА 1943 р. В частині української історіографії утвердилася думка, що рішення про «деполонізаційну» акцію на Волині визріло в керівництві бандерівської ОУН безпосередньо перед її проведенням як реакція на позицію польського емігрантського уряду та діяльність місцевих поляків [див., наприклад: 18, с.294]. Читаючи працю Колодзінського, бачимо, що він обґрунтував необхідність саме таких дій ще в 1938 р. Утім, не варто поспішати з висновком, що ОУН вже тоді мала чіткий план етнічної чистки і лише чекала слушної нагоди. Невідомо, чи поділяли погляди Колодзінського інші керівні діячі ОУН, чи обговорювали такі пропозиції між 1938 і 1943 роками. Проблема потребує дальшого дослідження.

Історик не може обмежитися констатацією факту, що деякі провідні члени ОУН вважали винищення «ворожого» населення необхідним для добра майбутньої української держави. Важливо зрозуміти, чому вони прийшли до подібних переконань. По-перше, не слід забувати, що Колодзінський дописував свою «Военну доктрину» наприкінці «мирного» десятиліття, яке за масштабами масових убивств і насильних депортацій цивільного населення значно перевищило досвід кількох попередніх поколінь. «Доба жорстока, як вовчиця» (Олег Ольжич) була особливо жорстокою до українців, мільйони яких стали жертвами комуністичного терору і Голодомору. Щоправда, становище українців під польською владою було далеко не таким трагічним, але й тут фактична дискримінація і репресії за принципом колективної відповідальності породжували почуття національної кривди. Особливо болісний слід у польсько-українських відносинах залишила «паціфікація»

1930 р. Жадоба помсти захоплювала не лише простих селян, а й радикально налаштованих політиків, що мріяли про відплату ворогам, якими в їхніх очах були не лише конкретні ініціатори й виконавці репресій, а й «ворожі нації» в цілому.

По-друге, соціал-дарвіністська концепція неунікненної боротьби між націями була важливою складовою інтегрального націоналізму, який лежав в основі ідеології ОУН. Згідно з його теоріями, нація є не сукупністю індивідів, а колективною особистістю, що охоплює всі минулі, теперішні і майбутні покоління і діє як живий організм. Між націями точиться боротьба за існування, в якій виживають лише ті, в кого більше розвинена воля до життя, влади і експансії. За Дмитром Донцовим, якого багато членів ОУН вважали своїм духовним батьком, нації, «як це є і в органічному світі, здані на вічну конкуренцію між собою, [...] ані навіть дві з них не можуть зміститися на однім і тім самім клаптику землі під сонцем, як не можуть зміститися на однім квадраті шахівниці дві різнокольорові фігури: слабша (в даний момент) мусить уступитися, аби її місце зайняла сильніша» [19, с.282]. Звідси – лише крок до визнання необхідності етнічних чисток, і послідовники Донцова його зробили.

Висновки. Наприкінці 1930-х рр. серед членів ОУН існували різні проекти вирішення «польського питання» в ході майбутньої національної революції: від примусової репатріації колоністів, переселених на Волинь і в Галичину в 1920-30-х рр., до «остаточного вирішення» польського питання шляхом винищення частини польського населення і вигнання решти до втечі на етнічні польські землі. Разом з тим немає підстав уважати, що остання концепція, яку пропонував, зокрема, М. Колодзінський, набула статусу офіційної доктрини ОУН. Немає даних про те, що Провід ОУН будь-коли офіційно затверджував «Военну доктрину українських націоналістів». Ми можемо обґрунтовано припускати лише те, що серед активу ОУН існувала група,

яка дотримувалась радикальних поглядів на вирішення «польського питання». Дальші дослідження мали б з'ясувати низку питань: наскільки численною і впливовою була група одностайців Колодзінського; наскільки відомою була його праця серед членів організації; нарешті, чи існував зв'язок між теоретичними викладками діячів ОУН 1938-39 рр. і практичними діями ОУН-Б і УПА під час Другої світової війни.

1. *Poliszczuk W. Źródła zbrodni OUN i UPA: Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu / W. Poliszczuk. – Т. 1. – Toronto, 2003 [Reprint wydania z 1998 r.]*.

2. *Szawłowski R. Przedmowa / R. Szawłowski // Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945. – Warszawa, 2000. – S. 11-22.*

3. *Kulińska L. Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922-1939 / L. Kulińska. – Kraków, 2009.*

4. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: документи і матеріали / Упор. В. Муравський. – Львів, 2006.

5. *Poliszczuk W. Gorzka prawda: Zbrodnicość OUN-UPA (spowiedź Ukraińca) / W. Poliszczuk. – Toronto; Warszawa; Kijów, 1995.*

6. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942-1947 / В. В'ятрович. – Вид. 2-ге, доп. – К., 2011.

7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3833 (Краєвий провід (Керівництво) Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях). – Оп. 3. – Спр. 1.

8. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920-1939 роки / П. Мірчук. – Вид. 3-тє. – К., 2007.

9. Казанівський Б. Шляхом Легенди: Спомини / Б. Казанівський. – Лондон, 1975.

10. Сціборський М. Земельне питання / М. Сціборський. – Париж, 1939.

11. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929-1939 роках / М. Посівнич. – Львів, 2010.

12. Архів ОУН у Києві. – Ф. 1 (Організація Українських Націоналістів). – Оп. 2. – Спр. 466. – Арк. 1-196.

13. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина / М. Колодзінський. – Ч. 1. [Б. м., б. д.].

14. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина / М. Колодзінський. – Ч. 1. – Торонто, 1957.

15. Яшан В. Полковник Михайло Колодзінський / В. Яшан // Гороненщина: Історично-мемуарний збірник / Зредагував М. Г. Марунчак. – Нью-

Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978 (Український архів. – Т. XXXIII). – С. 632-654.

16. Лісіна С.О. Військовий теоретик ОУН – М. Колодзінський / С.О. Лісіна // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Серія: Держава та армія. № 584. – Львів, 2007. – С. 139-145.

17. Буджак М. Польське повстання 1863 р. / М. Буджак. – Львів, 1929.

18. Гльюшин І.І. Бойові дії ОУН і УПА на антипольському фронті / І.І. Гльюшин // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія / Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К., 2005. – Розділ 5.

19. Донцов Д. Твори / Д. Донцов. – Т. 1. – Львів, 2001.

Надійшла до редакції 04.03.2014 р.

Рецензент: *Ю.В. Бураков*, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Зайцев А. Ю.

«ПОЛЬСКИЙ ВОПРОС» В ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ ОУН НАКАНУНЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Анализируется “польский вопрос” в военно-политической стратегии ОУН накануне Второй мировой войны. В конце 1930-х гг. в ОУН существовало радикальное течение, выступавшее за полную “очистку” западноукраинских земель от поляков силовыми методами. Открытым, однако, остается вопрос, имело ли это течение определяющее влияние на политику ОУН.

Ключевые слова: Организация украинских националистов, «польский вопрос», военно-политическая стратегия, западноукраинские земли.

Zaytsev O.

«POLISH QUESTION» IN THE MILITARY-POLITICAL STRATEGY OF THE OUN ON THE EVE OF WORLD WAR II

Analiz In the late 1930s, there was a radical trend in the OUN, which proposed the complete “cleaning” of Western Ukraine from the Poles by force. However, the question whether this trend had a determining influence on the OUN’s policy remains open.

Key words: Organisation of Ukrainian Nationalists, «Polish question», military-political strategy, Western Ukrainian lands.